

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

არშაკ ზურაბოვი – ქალაქ თბილისის მოსახლეობის წარმომადგენელი რუსეთის II სახელმწიფო დუმაში

რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს არსებობის ათი წლის (1906-1917 წწ.) მანძილზე, საქართველოდან, ანუ ადმინისტრაციული დაყოფით: თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებიდან, ბათუმ-ყარსის ოლქიდან და სოხუმის ოკრუგიდან, სულ 20 დეპუტატი იყო არჩეული. მათგან 18 ქართველი და ორი სომეხი. ამ ორ სომეხთაგან ერთი – არტემ აივაზოვი (კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის – კადეტთა წევრი), ხოლო მეორე არშაკ ზურაბოვი (სოციალ-დემოკრატი, მენშევიკი) გახლდათ. სათათბიროს საარჩევნო კანონის შესაბამისად – პირველ და მეორე მოწვევის სახელმწიფო სათათბიროში ასარჩევად, ზემოთ მითითებულ ადმინისტრაციულ ერთეულებში, რვა-რვა ადგილი იყო გამოყოფილი, მათგან ერთი ქ. თბილისისათვის, როგორც კავკასიის სამეფისნაცვლოს ცენტრისათვის. პირველ სათათბიროში თბილისელი მოსახლეობის წარმომადგენლად, სოც.-დემოკრატიული პარტიის გამოჩენილი ლიდერი ნოე ყორდანიანი იქნა არჩეული, ხოლო მეორეში – არშაკ ზურაბოვი, ასევე სოციალ-დემოკრატი. აღსანიშნავია, რომ მისი ერთ-ერთი კონკურენტი ბოლშევიკების ავტორიტეტული წარმომადგენელი – სტეფანე შაუმიანი იყო, მაგრამ ქართველმა მენშევიკებმა ყველაფერი გააკეთეს, რომ ბოლშევიკების კანდიდატს არ გაემარჯვა და მიაღწიეს კიდეც სანადელს.

1907 წლის 6 თებერვალს თბილისის ქალაქის საბჭოს სხდომათა დარბაზში გამოცხადებული 78 ამომრჩევიდან – 53 სოციალ-დემოკრატი და 25 დაშნაკცუთიუნის პარტიის წარმომადგენელი იყო. კენჭისყრის შემდეგ არშაკ ზურაბოვმა სწორედ ამ შედეგით გაიმარჯვა, ანუ 53 თეთრი და 25 შავი მიიღო.

გაზეთ „ისარის“ თქმით: ქალაქის თავმა ვასილ ჩერქეზიშვილმა მიულოცა ზურაბიანს გამარჯვება, რის შემდეგ ახალ არჩეულმა დეპუტატმა სიტყვით მიმართა დამსწრე საზოგადოებას და აღნიშ-

ნა: დეპუტატობა ნლეულს მე მხვდა ნილად და ამით სრული გამარჯვება მოიპოვა პროლეტარიატმა. პროლეტარიატის გამარჯვებას, ნელს უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს ვიდრე შარშან ჰქონდა, რადგან სტოლიპინმა ისე შეხუთა არჩევნები, რომ მუშებს მარტო მუშათა კურიებში მიეცათ უფლება თავიანთი წარმომადგენლის არჩევისა და საეჭვო გახდა ტფილისის წვრილ ბურჟუაზიას ვისთვის გამოეცხადებინა ნდობა. ასპარეზზე გამოვიდნენ სხვა პარტიები, მათ შორის „დაშნაკცუთიუნი“. ტფილისის წვრილმა ბურჟუაზიამ ნდობა სოც.-დემოკრატებს გამოეცხადა და უარი უთხრა „დაშნაკცუთიუნს“, როგორც ცრუ-დემოკრატებს...“ [10].

ვინ იყო არშაკ ზურაბოვი და რით გამოიჩინა მან თავი რუსეთის სათათბიროში მოღვაწეობისას?

არშაკ ზურაბოვი დაიბადა თბილისში 1873 წელს. რეალური სასწავლებლის სრული კურსის დამთავრების შემდეგ ხარკოვის ტექნოლოგიური უნივერსიტეტის სტუდენტი გახდა, სადაც მხოლოდ ორი წელი დაჰყო. 1894 წელს სტუდენტთა გამოსვლებში მონაწილეობის გამო ინსტიტუტიდან გარიცხეს. მოგვიანებით მან პეტერბურგის სატყეო ინსტიტუტში გააგრძელა სწავლა, მაგრამ არც მისი კურსი დაუმთავრებია. 1900 წელს არშ. ზურაბოვი ჯარში გაიწვიეს. ორი წლის შემდეგ პრაპორშიკის ნოდებით თადარიგში გადის და აქტიურ რევოლუციურ საქმიანობას განაგრძობს. 1904 წლის 5 იანვარს მას, როგორც რსდმპ წევრს, აპატიმრებენ და ასტრახანში ასახლებენ. აგვისტოში, ტახტის მემკვიდრის დაბადების გამო იმპერატორის მიერ გამოცემული მანიფესტით მას ანთავისუფლებენ და თბილისში დაბრუნების უფლებას რთავენ. რუსეთი-აპონიის ომის დაწყებისთანავე არშ. ზურაბოვს ნამდვილ სამხედრო სამსახურში იწვევენ და ტაშკენტის ერთ-ერთ საბრძოლო ნაწილში აგზავნიან. 1905 წლის ნოემბერში ჯარისკაცთა შორის ანტისამთავრობო აგიტაციისათვის ისევ აპატიმრებენ და რამდენიმე თვე ციხეშია. პატიმრობისაგან განთავისუფლების შემდეგ იგი ისევ თბილისშია და სომხურ ენაზე გამომავალ სოც.-დემოკრატიული მიმართულების გაზეთ „ოსანკ“-ს რედაქტორობს. სწორედ ამ დროს იგი სოც.-დემოკრატების მიერ წამოყენებულ იქნა მეორე სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატობის კანდიდატად. მწვავე წინასა-არჩევნო კომპანიის გავლენის შემდეგ არშ. ზურაბოვმა – ირ. წერეთელთან, არჩ. ჯაფარიძესთან, სევ. ჯულელთან და სხვებთან ერთად სახალხო წარმომადგენლის მანდატი მიიღო.

აღსანიშნავია, რომ მის უშუალო კონკურენტებზე – დაშნაკცუ-

თიუნელებსა და ბოლშევიკებზე გამარჯვება არმ. ზურაბოვს პირველმა ნ. რამიშვილმა მიულოცა და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ წვრილი ბურჟუაზია, რომელმაც მხარი დაუჭირა სოც.-დემოკრატიების კანდიდატს, უფრო ახლო მოკავშირეა პროლეტარიატის, ვიდრე ცრუ-დემოკრატ დაშნაკცუტიუნელთა წარმომადგენლებიო.

ხელისუფლების მხრიდან „განსაკუთრებული ყურადღება“ არმ. ზურაბოვმა, როგორც დეპუტატმა, ჯერ კიდევ 1907 წლის 16 აპრილის სხდომის დროს დაიმსახურა. იმ დღეს სათათბიროში ჯარში განვევის თაობაზე სამხედრო მინისტრ – რედიგერის მიერ შეტანილი კანონ-პროექტი განიხილებოდა. როგორც იმდროინდელი გაზეთები მიუთითებენ, მინისტრი თურმე თანდათან ხმას უწევდა და ბოლოს ყვირილზე გადასულა, რასაც ძალზე გაუღიზიანებია დეპუტატები და თავიანთ გამოსვლებში აღუნიშნავთ კიდევ (მაგ. ესენს და სხვ.). სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის სახელით სიტყვა არმ. ზურაბოვს აუღია, რომელსაც „დიდხანს და დალაგებით“ ულაპარაკნია, მაგრამ როგორც კი ჯარში არსებულ მძიმე მდგომარეობაზე გაუმახვილებია ყურადღება, მემარჯვენე დეპუტატებს ეს რუსეთის სახელოვანი არმიის შეურაცხყოფად მიუღიათ და ზურაბოვი ტრიბუნიდან ჩამოუგდიათ... ამას მემარცხენე პარტიათა წარმომადგენლების ერთსულოვანი პროტესტი მოჰყოლია. თავის მხრივ სხდომის დარბაზი დემონსტრაციულად დაუტოვებიათ სამხედრო მინისტრსა და მთავრობის ლოჟებში მსხდომ სხვა ჩინოსნებს... თავმჯდომარეს სხდომა შეუწყვეტია და ათი წუთის ნაცვლად ორი საათის შემდეგ განუახლებია.

მაინც რა მოხდა? რა თქვა ასეთი სოც.-დემოკრატიების წარმომადგენელმა არმ. ზურაბოვმა? რაში გამოიხატებოდა მისგან რუსეთის სახელოვანი არმიის შეურაცხყოფა?

ამის თაობაზე გაზეთი „ლახვარი“ წერდა: „სოც.-დემოკრატია უარყოფდა მუდმივი ჯარის საჭიროებას, რადგან იგი უვარგისია და პირდაპირ მავნებელიც კიაო. ის ძლიერი იარაღია არა გარეშე მტრის მოსაგერიებლად, არამედ ქვეყნის შიგნით გაბატონებულ კლასთა ინტერესების დასაცავად... მუდმივი ჯარი საშიშროებას წარმოადგენს მშვიდობიანობისათვის; ამასთან უამრავ ქონებას ფლანგავს, უამრავ მუშა-ძალას აცდენს, ბევრნაირ სწეულებას და სატიკივარს ავრცელებს... ამიტომ მუდმივი ჯარის მაგივრად შეიძლებოდა შეიარაღებული სახალხო მილიციის შექმნა, მაგრამ, დეპუტატის აზრით, „ავანტიურისტული ომები, ახალ-ახალი კოლონიების დაპყრობა და სახელმწიფო საზღვრების ასე გადიდება, თხოუ-

ლობს ყაზარმაში აღზრდილი მუდმივი ჯარის ყოლას. დედ-მამასა და ახლობლებს მოცილებული ჯარისკაცი, უფროსების მონა-მორჩილად არის ქცეული და მათ სასტიკ დისციპლინას ემორჩილება, ყოველ მათ ბრძანებას სიტყვის შეუბრუნებლად ასრულებს. მხოლოდ ასეთი ჯარისკაცები გამოდგებიან აგრეთვე შინაური მტრების წინააღმდეგ, თავისი ძმებისა და მამების დასახვრეტად და დასამორჩილებლად... ამნაირათ მუდმივი ჯარი შინაურ ცხოვრებაში „მშვიდობიანობის“ დამცველად გამოდის... ასეთი მაგალითებით სავსეა რუსეთის ისტორია. მუშათა გაფიცვების ჯარით ჩაქრობა პირველ მაგალითს არ წარმოადგენს... ძველი რეჟიმის დამცველნი მას ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ აბრძოლებენ. ასეთია ჯარის დანიშნულება..." [12].

ალ. ციტრონის თქმით, ორატორს ისიც აღუნიშნავს, რომ „ასეთ არმიას წარმატებით შეუძლია მხოლოდ ხალხისა და მათი წარმომადგენლების წინააღმდეგ იბრძოლოს, მაშინ, როცა დასავლეთსა და აღმოსავლეთში დამარცხებებს განიცდისო“ [9, 127].

სწორედ ეს სიტყვებში გამხდარა ის ბოლო წვეთი, რომელსაც საბოლოოდ აღუვსია მემარჯვენეების მოთმინების ფიალა და ასე გაშმაგებით გაულაშქრიათ ზურაბოვის წინააღმდეგ...

იმავე დღეებში გაზეთ „ტოვარიში“-ში გამოქვეყნებულ წერილში არშ. ზურაბოვი ერთგვარ ახსნა-განმარტებას აძლევდა საზოგადოებას და აღნიშნავდა: „რადგან სათათბიროს 16 აპრილის სხდომა დახურული იყო..., ძალიან ვწუხვარ, რომ კანონი ნებას არ მაძლევს გამოვაქვეყნო მთელი ჩემი სიტყვა, რომელიც ერთ საათს გაგრძელდა და..., რომელმაც საბუთი მისცა მთავრობას, ჩემთვის ბრალი დაედო, თითქოს მე ჯარისთვის „შეურაცხყოფა მიმეყენებინოს“... საჭიროდ მიმაჩნია განვაცხადო, რომ ჩემს სიტყვაში არმიისათვის არავითარი შეურაცხყოფა არ მიმიყენებია... მთელი ჩემი სიტყვა მიმართული იყო უმაღლესი სამხედრო ბიუროკრატიისა და, საერთოდ, მთავრობის წინააღმდეგ, რომლებსაც არმია ბრმა იარაღად გაუხდიათ და უმოწყალოდ ყვლეფენ მას... მე სასტიკი პროტესტი განუცხადე მთავრობას იმ პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომლის წყალობითაც არმია მას ჯგუფობრივი ინტერესების დამცველ იარაღად გაუხდია და ამით დემორალიზაცია შეაქვს მასსაში. აღვნიშნე, რომ შორეულ აღმოსავლეთში რუსეთის არმიის დამარცხება, მთავრობის პოლიტიკის შედეგი იყო... როგორც იცით სოც.-დემოკრატებმა, სოც.-რევოლუციონერებმა, სახალხო სოციალისტებმა, ტრუდოვიკებმა და პოლსკოე პოლომ ე. ი. დუმის უმრავლესო-

ბამ (ხაზგასმა ზურაბოვისაა – გ. ს.) ვერავითარი „შეურაცხყოფა არმიის“ სახელისა ჩემს სიტყვაში ვერ ნახა, ამიტომ ჩემთვის სიტყვის ჩამორთმევისათვის სასტიკი პროტესტი განაცხადა და კრების დარბაზი დატოვა... საზოგადოების დასამშვიდებლად სამხედრო მინისტრმა გადაწყვიტა, ცოტა რამ გამოექვეყნებინა იქიდან, რაც ამ სხდომაზე მოხდა. რაკი სამხედრო მინისტრმა თავს იდვა საზოგადოების „დამშვიდება“ მას საუკეთესო საშუალებად უნდა მიეჩინა მთელი ჩემი სიტყვის გამოქვეყნება და ამით ხალხისათვის დაენახებია: „აი, თქვენ თვითონ დარწმუნდით, როგორ შეურაცხყო ჩვენი არმია დეპუტატმა ზურაბოვმა – ამ სომეხმა და სოც.-დემოკრატიამო (ორი თანდაყოლილი ცოდვა), მაგრამ... რედიგერი სხვა გზას დაადგა, რომელსაც მთავრობის დაკმაყოფილება შეუძლია, მაგრამ საზოგადოებისა კი არა“ [12].

გაზეთი „ლახვარი“, ზურაბოვის ინციდენტთან დაკავშირებით წერდა: „აი რამ ააღელვა მემარჯვენეები... ისინი თითქოს იმისათვის არსებობენ, რომ ყველაფერი ძველი დაიცვან და, როცა ვინმე ამ ძველი, დახვესებული ნყობილების ნყლულებს შეეხება, განგაშს ტეხენ – ქვეყანა იღუპება, უშველეთო. ეს ძველი ნყობილების „ბედნიერი შვილები“, „პოგრომებში“ დახელოვნებულნი და თავის ყოველგვარ ბოროტმოქმედებაში ჯარის დახმარებას შეჩვეულნი, სცდილობენ თავის ხელში შეინარჩუნონ ეს იარაღი [11].

მთავრობას შეეძლო ზურაბოვთან დაკავშირებული ინციდენტი მეორე სათათბიროს გასარეკ მიზეზად გამოეყენებინა, მაგრამ სათათბიროს თავმჯდომარე გოლოვინი პირადად გამოცხადებულა სტოლიპინთან და რედიგერთან და ბოდიში მოუხდია მათთვის, რითაც „ბიუროკრატიის თავმოყვარეობა დაკმაყოფილებულა...“, მაგრამ იგივე აღ. ციტრონის სიტყვებით რომ ვთქვათ: ყველაფერი გადარჩენილა, ღირსების გარდა, ანუ როცა შეშინებული კანონმდებელი მონურ თავმდაბლობას იჩენდა თავის მიერ დანიშნულ აღმასრულებელ ხელისუფლებასთან...

ასევე პრინციპული იყო ზურაბოვის გამოსვლა 1907 წლის 24 მაისს, 46-ე სხდომის მონაწილეთა წინაშე, რომელიც საქართველოში, კერძოდ, გურიაში სადამსჯელო ნაწილების შეყვანას და ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ ეგზეკუციის საკითხის განხილვას ეძღვნებოდა. აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ აპრილის დასაწყისში, სათათბიროს სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის მიერ შეტანილი იქნა სასწრაფო შეკითხვა ლანჩხუთში შეყვანილი სადამსჯელო რაზმის მოქმედების შესახებ. ამ „სასწრაფო“ შეკითხვაზე პასუხის გა-

საცემად, სათათბიროს დეპუტატთა წინაშე წარსდგა კავკასიის მეფისნაცვლის, გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვის წარმომადგენელი, სტატ-მდივანი ბარონი ნოლდე, რომელმაც განაცხადა: ჩემს მიერ გამოკითხულ იქნა მისი უმაღლესობა მეფისნაცვალ კავკასიაში. მისგან მიღებული პასუხების საფუძველზე, პატივი მაქვს გაცნობოთ, რომ ქუთაისის გუბერნიის, ოზურგეთის მაზრის სოფ. ლანჩხუთის მოსახლეობის მიმართ არავითარ ჯარიმას ადგილი არ ჰქონია... პირიქით, ამ სოფლის 7 მკვიდრთ თავი აურიდება სამხედრო ბეგარის მოხდისათვის; გარდა ამისა, გადასახდელი ჰქონიათ 5.000 მანეთი სხვადასხვა დავალიანება... ადგილობრივი მამასახლისის მიმართვის საფუძველზე, სოფ. ლანჩხუთში შესულა პოდპოლკოვნიკ პრიხოდკოს რაზმი 132-ე ბუნდურის კაზაკებით და სოფლის ყრილობაზე შეკრებილთათვის განუცხადებია სამხედრო ბეგარისათვის თავის ამრიდებელი 7 დეზერტირის გაცემა და დარჩენილი გადასახადის (დავალიანების) დროზე გადახდა, აგრეთვე სახელმწიფო ტყეების თვითნებური ჩეხვის შეწყვეტა. ერთი რაზმის შენახვის ხარჯები ლანჩხუთელებისათვის დაუკისრებიან. სხვა, რაზმის მიერ ძალადობისა და მიყენებული ზარალის თაობაზე არავითარი შეტყობინება არ ყოფილაო. თავისი გამოსვლის დასასრულს, ბარონმა ნოლდემ დეპუტატებს განუცხადა: „Из всего сказанного я позволяю себе заключить, что выраженные в среде Государственной Думе опасения неизбежного кровопролития в селения Ланчхуты оказались, по счастью, совершенно напрасными“ [1, 1079].

ხელისუფლების წარმომადგენლის, სტატ-მდივან ბარონ ნოლდეს გამოსვლის შემდეგ, ტრიბუნაზე ადის ქ. თბილისის დეპუტატი, არშაკ ზურაბოვი. მან პირდაპირ მოახსენათ სათათბიროს დეპუტატებს: როცა ჩვენ, სოციალ-დემოკრატებს შეკითხვა შემოგვქონდა, იმთავითვე ვიცოდით, რომ ხელისუფლებიდან ასეთ პასუხს მივიღებდით. ბარონ ნოლდეს კატეგორიული განცხადება, ხელისუფლების მოქმედება სოფელ ლანჩხუთში სრულებით კანონზომიერი იყო, სინამდვილეს არ შეესაბამება... და იგი სათათბიროს დეპუტატებს 3.000 მცხოვრების მიერ ხელმონერილ ტელეგრამას უჩვენებს დამსჯელი რაზმების ბარბაროსული მოქმედებების შესახებ – გურიის სოფლებში ძიმითში, ბაილეთში, ხიდისთავში და სხვაგან. დეპუტატმა ზურაბოვმა, დამატებით მოტანილი არგუმენტებითა და ფაქტებით, ნილაბი ჩამოგლიჯა თვითმპყრობელი ხელისუფლების უკანონო მოქმედებებს... მისი თქმით: ამის შედეგი იყო, რომ „прекрасная Гурия обращена в сплошную пустыню; Кроме того, я

обратил бы внимания высокого сорбания, что пора положить конец действиям карательных отрядов на Кавказе. Это не что иное, как остаток варварства. Старожилы на Кавказе говорят, что даже во время нашествия Ага-Мамед хара на Кавказ они не помнят таких зрелищ, свидетелями которых являются теперь. Эти карательные отряды оставляют после себя одну только пустыню, слезы и горе" [1, 1084].

სიტყვის დასასრულს ზურაბოვი თხოვდა სახელმწიფო სათათბიროს, რომ სოციალ-დემოკრატების მიერ შეტანილ შეკითხვაზე მთავრობის პასუხი ჩაეთვალათ სავსებით არადაამაკმაყოფილებლად.

აღსანიშნავია, რომ ზურაბოვის ამ წინადადებას არაერთი მხარდამჭერი გამოუჩნდა (მაგ. დეპუტატები – გორბუნოვი, კარტაშევი, დემიანოვი და სხვები), მაგრამ, როცა სათათბიროს თავმჯდომარემ საკითხი კენჭისყრაზე დააყენა 210 დეპუტატმა მხარი დაუჭირა მთავრობის წარმომადგენლის ბარონ ნოლდეს წინადადებას 164 დეპუტატის წინააღმდეგ.

ასე, რომ სამართალმა პური ვერ ჭამა!

ისტორიული სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ რუსეთის მეორე მოწვევის სახელმწიფო სათათბიროში თბილისის მოსახლეობის მიერ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის სიით არჩეულმა არშაკ ზურაბოვმა, თავისი მკვეთრი გამოსვლებით ხელი შეუწყო 1907 წლის 3 ივნისის კანონის მიღებას, რომლის ძალითაც 103 დღის არსებობის შემდეგ II დუმა დათხოვნილ იქნა და მისი სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის ყველა წარმომადგენელი (65 დეპუტატი) სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისცეს. მათ შორის, საქართველოდან არჩეული რვავე დეპუტატი – ირ. წერეთელი, არჩ. ჯაფარიძე, არშ. ზურაბოვი, სევერ. ჯუღელი, გერასიმე მახარაძე, ბიკენტი (ჭოლა) ლომთათიძე, ნიკ. კაციაშვილი და კონსტ. კანდელაკი. არშ. ზურაბოვმა და სევერ. ჯუღელმა დროებით მიმალვა მოასწრეს...

ვიდრე დააპატიმრებდნენ, მიმალვაში მყოფმა ზურაბოვმა მოასწრო და სათათბიროს საქმიანობის თაობაზე წიგნი გამოსცა, სათაურით: „Вторая Государственная Дума (Впечатления). С приложением некоторых речей и резолюции с.-д фракции“. С-Петербург, 1908 года.

მის ამ წიგნში შევხვდებით ისეთ გამოთქმებს და შეფასებებს, როგორიცაა: „მეორე სახელმწიფო დუმაც არა თავისი სიკვდილით გარდაიცვალა“; „სახალხო წარმომადგენლობის მოწვევა განპირო- 88

ბებული იყო ისტორიული აუცილებლობით“; „კავკასიაში, სოც.-დემოკრატიამ თითქმის ყველგან, გარდა კულტურულად ჩამორჩენილი გუბერნიებისა, გამარჯვებას მიაღწია არა მხოლოდ მუშათა, არამედ საერთო კურიებშიც და დეპუტატის 8 ადგილი მოიპოვა მეორე დუმაში, პირველში მოპოვებული 5-ის ნაცვლად. კავკასიაში, სოც.-დემოკრატების ეს გამარჯვება, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული პარტიების შეუკავშირებლობით აიხსნება“; „ხელისუფლება დუმის შემოღებაში ხედავდა ერთადერთ საშუალებას რუსეთის ანარქიისაგან გადარჩენის საქმეში“ და სხვა. არმ. ზურაბოვის შეფასებით: „მეორე დუმა უფრო მემარცხენე აღმოჩნდა, ვიდრე პირველი იყო. ამიტომ მთავრობამ უპირველეს მიზნად დაისახა, რადაც უნდა დაჯდომოდა მემარცხენე ფრთა დაესუსტებინა და ამით ცენტრი გაეძლიერებინა, რომელიც მისი დამჯერი იქნებოდა... ანუ სახალხო წარმომადგენლობა თვითმპყრობელური მანქანის დანამატად ექცია...“ მაგრამ ხელისუფლებამ, როცა მემარცხენეთა წინააღმდეგობის გამო თავის ჩანაფიქრის განხორციელებას ვერ მიაღწია, მაშინ იგი ნაადრევად დაითხოვა... საინტერესოა, აგრეთვე ზურაბოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრება ამ დათხოვნასთან დაკავშირებით: „მემარცხენეები ფიქრობდნენ, რომ 3 ივნისის აქტი, ანუ მეორე დუმის ნაადრევი დათხოვნა, ხალხის მასაში რადიკალურ წინააღმდეგობას გამოიწვევდა, მაგრამ ასე არ მოხდა, ხალხი მას დუმილით შეხვდა. ასეთია ისტორია“ [8, 50, 55].

როგორც ვთქვით, სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის ბინის გაჩხრეკისა და მის ნევრთა უმრავლესობის დაპატიმრებისას, ზურაბოვმა მიმალვა მოახერხა. მთელი წლის განმავლობაში იგი რუსეთსა და საზღვარგარეთ იმალებოდა... ერთ დღეს, ავადმყოფი მეუღლისა და ნათესავების მოსანახულებლად ბაქოში ჩასული დაპატიმრებულ იქნა. საინტერესოა მისი ამ დაპატიმრების ამბავიც. გაზ „Закавказская Речь“-ის თქმით: „მეუღლესთან შეხვედრის შემდეგ, სტუმრად წასულა ერთ-ერთ ნაცნობთან. გზაში შეხვედრია ბაქოს პოლიცემისტერი, პირადად მისი კარგად მცნობი, რომლის ბრძანებითაც ზურაბოვი დაუპატიმრებიათ და პეტერბურგში გაუგზავნიათ. მისი საქმე პეტერბურგის სასამართლო პალატას განუხილავს „დაშნაკცუთიუნის“ პარტიის საქმესთან ერთად და 5 წლით კატორღა მიუსჯიათ, ისე რომ წინასწარ პატიმრობაში ყოფნის მნიშვნელოვანი დრო არ ჩაუთვლიათ“ [16].

1908 წლის 4 ნოემბერს გაზეთი „ალი“ თავის მკითხველებს აუწყებდა: „ამას წინათ პეტერბურგის სასამართლო პალატის მიერ გა-

სამართლებულნი, მეორე დუმის სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის წევრები – ზურაბოვი, სალტიკოვი და ჟიდელევი, ათი ნოემბრის შემდეგ გაგზავნილნი იქნებიან ირკუტსკის ალექსანდროვის საკატორლო ციხეში“ [13].

არშ. ზურაბოვმა კატორლაში გაატარა სასჯელის სრული ვადა და მხოლოდ 1913 წლის ზაფხულში იქნა გაშვებული თავისუფალ დასახლებაში, საიდანაც მან ევროპაში გაქცევა მოახერხა.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ზურაბოვი რუსეთში დაბრუნდა და კავკასიაში მიმდინარე პროცესების შუაგულში აღმოჩნდა... 1920 წლის დასაწყისში იგი პარტახტიანი სახადის მსხვერპლი გახდა...

იმ დღეებში, საქართველოს სოც.-დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური ორგანო, გაზ. „ერთობა“ არშ. ზურაბოვის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით წერდა: „სამწუხარო ამბავი მოვიდა სომხეთის რესპუბლიკიდან: პარტახტიანი სახადისაგან გარდაიცვალა ყოფილი ჩვენი ამხანაგი არშაკ ზურაბოვი.

ჩვენი პარტიის ისტორიის ფურცლებიდან აღმოუშლელია ის მუშაობა, რომელსაც ეწეოდა არშაკ ზურაბოვი თითქმის მისი ჩასახვის დღიდან.

ჩვენმა პარტიამ დააფასა მისი ღვაწლი: II სახელმწიფო დუმაში იგი არჩეულ იქნა დეპუტატად ქალაქ ტფილისიდან. ეს იმ დროს უდიდესი ნდობის გამოცხადება იყო – ჩვენი პარტიის მხრივ... არშაკ ზურაბოვმა ეს ნდობა გაამართლა... სახელმწიფო დუმაში მას მალე ეჭირა ჩვენი პარტიის დროშა... სტოლიპინის მთავრობამ იგი სხვა ჩვენს ამხანაგ დეპუტატებთან ერთად დააპატიმრა და კატორლა მიუსაჯა... ციმბირში გადასახლების შემდეგ მან მოახერხა ევროპაში გაქცევა... 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ არშ. ზურაბოვი დაბრუნდა რუსეთში, შემდეგ კავკასიაში და რევოლუციის პირველ წელიწადს ჩვენთან მხარდამხარ მუშაობდა. შემდეგ არჩეულ იქნა რუსეთის დამფუძნებელი კრების წევრად სოც.-დემოკრატიული პარტიის სიით.

ამიერ-კავკასიის სეიმის დროს იყო სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის წევრი.

არშ. ზურაბოვი საქართველოს სოც.-დემოკრატიულ პარტიას დაშორდა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ. იგი ოპოზიციაში გადავიდა მას შემდეგ, რაც „საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია“ ცალკე გამოეყო.

ბევრი მწარე რამ გვსმენია ჩვენ მის მხრით ამ წლის განმავლო-

ბაში. ბევრი მწარე რამ ვასმინეთ ჩვენც მას. მაგრამ მისი გარდაცვალების შეტყობით ჩვენს წინ წარმოსდგა ის, რომელიც თითქმის 25 წელიწადი ჩვენთან ერთად იბრძოდა ხელჩაკიდებული, როცა ჩვენთან ერთად იტანჯებოდა და ჩვენთან ერთად ხარობდა...”

გაზეთი იქვე ბეჭდავდა ნოე ყორდანის ტელეგრამას: „ჩვენი ძველი ამხანაგის და თანამებრძოლის არშაკ ზურაბოვის მოულოდნელმა დაკარგვამ დიდად დამამწუხრა. მართალია, ბოლო ხანებში იგი ჩვენთან არ იყო, მაგრამ მისი 20 წლის თავდადებული მუშაობა სოც.-დემოკრატიულ პარტიაში სამუდამოდ დარჩება ჩვენი მუშათა მოძრაობის ისტორიაში საუკეთესო ფურცლად და მას არ დაივიწყებს დემოკრატია.

მშვიდობით ძვირფასო მეგობარო არშაკ. ნოე ყორდანია“. [17].

არშაკ ზურაბოვის ცხედარი ერევნიდან ჩამოასვენეს და თბილისში ხოჯავანქის სასაფლაოზე დაკრძალეს.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Государственная Дума, II созыв, Стенографические отчеты, Сессия вторая, Том II, С.-Петербург, 1907.
2. Государственная Дума в России, В документах и материалах, Составитель Ф. И. Калинин, Москва, 1957.
3. Государственная Дума, Наши депутаты, Портреты и биографии, Составитель М. И. Бойович Второй созыв, Москва, 1907.
4. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1907-1914 წლებში, დოკუმენტები და მასალები, მ. ვაჩნაძის შესავალი წერილით, თბილისი, 1998.
5. გურული ვ., ვაჩნაძე მ., საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ისტორია (1892-1918), თბილისი, 1999.
6. საითიძე გელა, ქართული პოლიტიკური აზრი და რუსეთის სახელმწიფო სათათბირო (1905-1917), თბილისი, 2005.
7. სურგულაძე პაატა, ქართული პარლამენტის სათავეებთან, თბილისი, 1991.
8. Зурабов А., Вторая Государственная Дума (Впечатления)..., С.-Петербург, 1908.
9. Цитрон Ал., 103 дней Второй думы, С.-Петербург, 1907.
10. გაზეთი „ისარი“, №27, 1907, 7 თებერვალი.
11. გაზეთი „ლახვარი“, №14, 1907, 26 აპრილი.
12. გაზეთი „ლახვარი“, №3, 1908, 4 ნოემბერი.

13. გაზეთი „ალი“, №3, 1908, 4 ნომბერი.
14. გაზეთი „ერთობა“, №4, 1920, 6 იანვარი.
15. გაზეთი „ერთობა“, №6, 1920, 9 იანვარი.
16. Энциклопедический словарь, Тов-ва „Бр. А. и И. Гранат и К°“, Седьмое издание, т. XVI, Москва, 1914.
17. Газета „Закавказская Речь“ №179, от. 9го августа, 1913.

Gela Saitidze

*Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of
History and Ethnology, Chief Scientist-Researcher of
the Modern and Contemporary History*

Arshak Zurabov - 2nd Russian Duma member from Tbilisi

Summary

The 2nd Russian State Duma elections were held in February 1907. Similar to the 1st Duma, eight members were elected from Georgia, i.e. according to the administrative division at that time – from Tbilisi and Kutaisi governorates, Batumi-Karsi district, Sukhumi district and Tbilisi. All eight members were affiliated with the Social-Democratic Party (Mensheviks), by nationality – seven Georgians and one Armenian.

Arshak Zurabov (1873-1920) was an Armenian born in Tbilisi who had been a member of the Social-Democratic Party (Mensheviks) since the day of its foundation. He had received a higher education. He was arrested for participation in revolutionary actions several times and exiled from Tbilisi. He carried out publicistic activities. He was elected as the State Duma member on February 6, 1907 by Tbilisi population, in the parliamentary fraction of Social-Democrats together with other members of this party – Irakli Tsereteli, Archil Japaridze, Severian Jugheli, Chola Lomtadze.

He spoke against the autocratic policy of the government several times from the rostrum of the State Duma. The 2nd Duma was dissolved on June 3, 1907 and all members of the Social-Democratic fraction (65 persons), including Arshak Zurabov, were accused of treason and brought to trial. He could return to Tbilisi after spending 5 years in the cadastral jail. He was a member of governance authorities of Armenia during the independence years of Armenia. He died from epidemic typhus. He was buried at Khoja-Vank cemetery in Tbilisi.